

Beslut

Datum 2019-09-02
Dnr RAÄ-2019-176

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Kungliga biblioteket, Kungliga Humlegården 1, Stockholms kommun och län

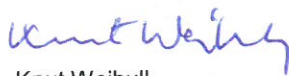
Riksantikvarieämbetet beslutar med stöd av 6 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen att skyddsbestämmelser enligt här bifogade förslag ska gälla för Kungliga biblioteket, Kungliga Humlegården 1, Stockholms kommun och län.

Redogörelse för ärendet

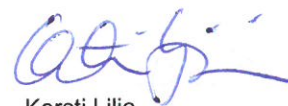
Kungliga biblioteket är statligt byggnadsminne sedan 1935 med av regeringen 1993 fastställda skyddsbestämmelser. Riksantikvarieämbetet har föreslagit att skyddsbestämmelserna ska uppdateras så att betydelsefulla tillägg från senare tid omfattas och anläggningen i sin helhet har relevanta skyddsbestämmelser.

Ett förslag till ändring av skyddsbestämmelserna remitterades 2019-06-19 till den förvaltande myndigheten Statens fastighetsverk som ställer sig bakom förslaget.

Beslut i detta ärende har fattats av överantikvarien Knut Weibull efter föredragning av handläggaren Kersti Lilja. Även, t.f. avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa och enhetschefen Solveig McKenzie har deltagit i den slutliga handläggningen.

Knut Weibull

Kersti Lilja

Riksantikvarieämbetet
Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Bilaga:

Skyddsbestämmelser med bilagor

Kopia till:

Länsstyrelsen i Stockholms län, Stockholms stad, RAÄ/Bebyggelseregistret

Skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Kungliga biblioteket, Kungliga Humlegården 1, Stockholms kommun och län

Skyddsbestämmelser

Byggnadsminnet omfattar ett område med byggnad och anläggningar enligt illustration på s. 3.

1. Området med topografi, vegetationsstruktur, träd, mark, markbeläggning, konstnärliga installationer och markbehandlingar, gångvägar, murar och andra fasta anordningar ska vårdas och underhållas så att byggnadsminnets kulturhistoriska värden inte minskar.
2. Området får inte ytterligare bebyggas eller förändras på annat sätt. Nya tillfälliga tillskott, såsom skyltar, får inte placeras inom byggnadsminnet under längre tid än tre månader.
3. Byggnaden ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att den inte förfaller och så att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Vård och underhåll ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart.
4. Byggnaden får inte rivas – vare sig i sin helhet eller i delar, flyttas, byggas om, byggas till eller på annat sätt ändras till det yttre.
5. Stomme tillkommen före 1968 får inte rivas, ändras, göras ingrepp i, byggas om eller ersättas med andra material.
6. Planlösning före 1968 får inte ändras.
7. Fast inredning tillkommen före 1968 får inte tas bort, göras ingrepp i eller ändras på annat sätt.
8. I annexet får väggar och tak av betong, hörsalens utvändigt kakelklädda vägg, invändiga undertak av björkplywood, skjutdörr och fast bänkinredning från 1990-talet inte göras ingrepp i eller ändras.
9. Kulturhistoriskt värdefulla ytskikt, även underliggande och sådana som påträffas, får inte täckas över eller förändras på annat sätt.
10. Nya invändiga tillägg som ändrar karaktär, volym och upplevelse av rum får inte göras. Gäller inte i de underjordiska magasinen.

Om det finns särskilda skäl får, enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Ansökan om tillstånd till en sådan ändring ska lämnas på en särskild blankett till Riksantikvarieämbetet.

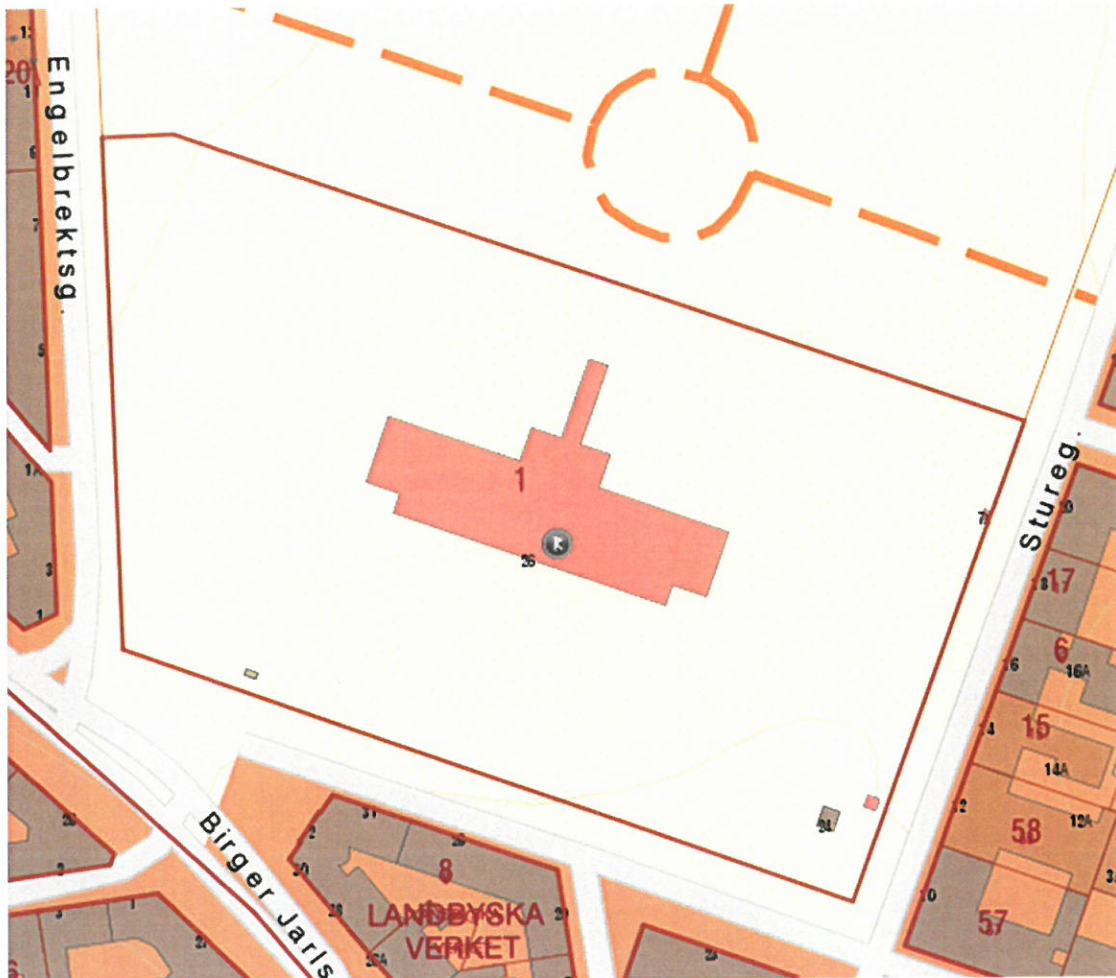
Upplysningar

Inom skyddsområdet finns ett antal konstverk i form av byster och statyer vilka ägs av Stockholms stad. Även kiosken inom skyddsområdet ägs av Stockholms stad. Dessa omfattas inte av skyddsbestämmelserna. En om- eller tillbyggnad av kiosken kan däremot vara tillståndspliktig eftersom den strider mot skyddsbestämmelse nummer 2.

Begreppsförklaringar till skyddsbestämmelserna finns i bilaga 1.

Byggnadsminnet beskrivs i bilaga 2.

Illustration

Den röda linjen utgör gräns för byggnadsminnet, d.v.s. omringar det område som omfattas av skyddsbestämmelserna.

Begreppsförklaringar

Med *mark och vegetation* avses den jord som omger byggnaden med eller utan beläggning och anlagd växtlighet.

Med *vegetationsstruktur* avses växtlighetens uppbyggnad, sammansättning och disposition.

Med *topografi* avses terrängens fysiska form med höjdskillnader.

Med *vård och underhåll av byggnad* avses åtgärder för skötsel som behövs för att vidmakthålla tekniska egenskaper och utseende hos en byggnad. Underhåll avser både arbeten som måste göras vid upprepade tillfällen och speciella åtgärder som ska hålla byggnaden i gott tekniskt skick. Exempel på underhållsåtgärder är ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, dock inte omläggning av alla takytor eller omputsning av hela byggnaden. Till underhåll räknas inte åtgärder som tillför en byggnad nya egenskaper, som t.ex. ny kulör och färgtyp.

Med *material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart* avses material och metoder som ursprungligen användes när en byggnad eller byggnadsdel uppfördes och utgår från byggnadsminnets kulturhistoriska värden. Även äldre, sekundära material och metoder kan fortsätta att användas om de bedöms vara kulturhistoriskt lämpliga. Det kan t.ex. gälla linoljefärg som sedan tidigare är struken på en tidigare limfärgad yta. Materialen ska vara kompatibla med varandra och med de metoder som används. I de delar av byggnadsminnet där kulturhistoriskt lämpliga material fortfarande används får dessa inte ersättas med andra material. Med metoder avses t.ex. bearbetning av trä, framställning av fönsterglas och applicering av puts och färg. Exempel på inte anpassade åtgärder är att byta äldre material mot moderna och att använda moderna metoder eller tekniker, t.ex. att maskinellt applicera puts eller rolla färg.

Med *byggnad* avses en byggnad eller anläggning som är fast förankrad i mark eller som är varaktigt placerad på en viss plats i vatten.

Med *byggnadens exteriör* avses en byggnads utvändiga delar såsom fasader, tak, skorstenar, fönster, ytterdörrar, socklar, grunder och utvändiga trappor.

Med *stomme* avses en byggnads konstruktiva/bärande delar såsom bjälkar, balkar, pelare, valv, takstolar, bärande ytterväggar och bärande innerväggar, murar, murstockar och grundkonstruktioner. Till stomme räknas inte de ytskikt som finns på bärande konstruktioner, t.ex. putslager, färgskikt och icke bärande golvmaterial.

Med *planlösning* avses det sätt rum och utrymmen i en byggnad är fördelade och belägna i förhållande till varandra. Med *förändring av planlösning* avses t.ex. rivning av väggar och trappor, upptagning eller igensättning av dörröppningar, ändring av kommunikationsvägar, rumsformer och rumsvolymer samt delning av rum med väggar eller bjälklag.

Med *fast inredning* avses det varmed byggnaden blivit försedd, om det är ägnat till stadigvarande bruk för byggnaden eller del av denna. Fast inredning omfattar t.ex. dörrar, fönster, lister, taklister, paneler, golvbeläggning, trappor, eldstäder och kakelugnar. Föremål som annan än fastighetsförvaltande myndighet har tillfört byggnadsminnet omfattas inte av skyddsbestämmelserna.

Med *ytskikt* avses samtliga lager av t.ex. färg, tapeter och puts samt obehandlade ytor, såväl kända som okända, dolda och synliga, interiört och exteriört.

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Kungliga biblioteket är en av Sveriges främsta minnesinstitutioner och har sedan 1661 ett statligt uppdrag att samla in all litteratur som ges ut i Sverige. Uppdraget berättar om hur staten under olika tider dels har försökt att kontrollera opinionsbildningen, dels har bevarat samlingarna för framtiden som ett nationellt kulturarv.

Byggnaden

Den påkostade byggnaden från 1870-talet är en stark symbol för Kungliga biblioteket och markerar tydligt tidens strävan efter ökad tillgänglighet samt det värde dessa samlingar tillmättes. Den mer än 150-åriga kontinuiteten i samma lokaler speglar motsvarande synsätt ända fram till i dag.

Som landets första biblioteksbyggnad där läsesalar och bokmagasin var åtskilda, är Kungliga biblioteket av historiskt intresse. Den välbevarade exteriören från 1870-talet håller hög byggnadsteknisk och konstnärlig kvalitet och exemplifierar tidens tekniska kunnande i allmänhet och biblioteksbyggnadens för sin tid moderna utformning i synnerhet. Även det bärande valv- och pelarsystemet, takstolskonstruktionen, fönsterbågarna av gjutjärn liksom några få kvarvarande magasinshyllor är exempel på detta. Stora läsesalens och entréhallens välbevarade utformning och ytskikt, samt annan bevarad fast inredning i byggnaden, i form av till exempel dörr- och fönstersnickerier eller putslistor, speglar likaså 1870-talets byggnads- och inredningskonst.

Senare tillägg har ofta utförts med god kvalitet och har arkitektoniska värden, men åskådliggör också hur anläggningen har anpassats efter verksamhetens förändringar. 1920-talets tillbyggnad, som formmässigt underordnades den befintliga byggnaden, står i kontrast mot senare förändringar som tydligt avviker från 1870-talets arkitektur, vilket på ett talande sätt visar på olika tiders förhållningssätt att bygga till och restaureringsideologier.

Annexets tak från 1990-talet är av intresse som ett av de första exemplen på ”structural glazing” i Sverige och är tillsammans med till exempel den bärande betongstommen och planlösningen samt hörsalens utvändiga, mönstrade kakelvägg och insidans räfflade betongväggar och undertak av plywood tydliga exempel på tidens kvalitativa, offentliga byggande.

Parken

Parken utgör ett av stadens historiska rum. Byggnadens läge i Humlegården är ett framträdande exempel på 1800-talets stadsplaneideal med fritt liggande institutionsbyggnader omgivna av parker vilket förstärker biblioteksbyggnadens 1800-talsuttryck. Den aktuella delen av parken utgör, precis som parken i sin helhet, en välbevarad stadspark anlagd på 1880-talet som gestaltades som en formell landskapspark, där de ursprungliga parkträden utgör ett kärnvärde. Den så kallade Stockholmsskolans förändringar från mitten av 1900-talet utgör betydelsefulla tidsdokument och representeras genom den södra entrén och sittplatserna mot Engelbrektsplan. Einar Höstes och Sivert Lindbloms konstnärliga utformning av området direkt norr respektive söder om byggnaden utfördes samtidigt som ombyggnaden av det underjordiska magasinet och bidrar till helheten samt upplevelsen och förståelsen av det ambitiösa ombyggnadsprojektet.

Historik

Kungliga biblioteket har sitt ursprung i de svenska kungarnas boksamlingar från Gustav Vasas tid och framåt. Samlingen utökades bland annat genom överföring från klosterbiblioteken och med krigsbyten från kontinenten. År 1661 lagstodgades om pliktleveranser, det vill säga att alla boktryckare skulle skicka ett exemplar av varje tryckt skrift till Kungliga biblioteket respektive Riksarkivet för arkivering. Statsmaktens syfte var att stärka kontrollen över opinionsbildningen. Från och med 1700-talets ökande tryckfrihet fick pliktleveranserna emellertid mer karaktär av ett bevarande för framtiden än statlig censur.

Det första biblioteket var inrymt i slottet Tre kronor, men efter slottsbranden 1697 förvarades återstående delar i en rad olika lokaler fram till 1870-talet. Vid det laget hade mängden tryckta böcker ökat kraftigt och trångboddheten var stor. Andra hälften av 1800-talet var också en tid av omfattande institutionsbyggande i många länder och frågan om en ny och särskilt utformad byggnad för Kungliga bibliotekets samlingar väcktes redan vid mitten av århundradet.

Byggnaden

Efter många diskussioner om val av tomt och principer för planlösningen fick slutligen arkitekten Gustav Dahl år 1864 i uppdrag att rita det nya biblioteket. Dahl presenterade året därpå en i många stycken, för sin tid, modern och framsynt byggnad där han hade omstöpt sina intryck från studieresor till London och Paris. Här hade han bland annat gjort sig bekant med den för tiden moderna gjutjärnstekniken och det nya magasinsystemet där läsesalar och bokmagasin var åtskilda, till skillnad från tidigare då böckerna stod framme i öppna hyllor. På hösten år 1877 kunde bygget slutföras och 2 januari 1878 slogs portarna till det nya biblioteket upp för allmänheten.

Byggnaden uppfördes i två huvudvåningar med läsesal och visningssal öster om entrén och trapphuset. Dessa rum fick färgstarka och detaljrika målade dekorationer med inspiration från bland annat den brittiske arkitekten Owen Jones bok *Grammar of ornament*. Golven var i huvudsak lagda med keramiska plattor, ofta i färgstarka mönster.

Delen väster om entrén och hela övervåningen upptogs av bokmagasin. Magasinen entresolerades med bjälklag av durkplåt och stål som dels vilade på gjutjärnspelare, dels hängde i stag från vindsbjälklaget. Det sinnrika bokhyllesystemet utnyttjade i sin tur stagen för att bära hyllplanen av trä. Byggnadens mittparti entresolerades med arbetsrum på mellanvåningen. I vardera gaveln placerades schakt för trappor och hissar.

Kungliga biblioteket var vid öppnandet Sveriges första biblioteksbyggnad enligt det nya magasinsystemet och en av de första byggnader i landet som fick en konsekvent och storskaligt genomförd gjutjärnsstomme med järnkolonner. Järnet ansågs vara brandsäkert och gjorde det möjligt med stora rumsvolymer och höga fönster för dagsljusinsläpp. Stora delar av gjutjärnsstommen levererades som prefabricerade delar från England, medan fönstren av gjutjärn tillverkades vid Överums bruk. Fönstren är bland de första produkter av denna typ av gjutgods, i små dimensioner, som tillverkades i Sverige.

Senare förändringar

Kungliga biblioteket har sedan invigningen genomgått flera om- och tillbyggnader. Den första större förändringen skedde 1926–1927 då biblioteket byggdes till på kortsidorna efter ritningar

av Axel Anderberg. Exteriört följer tillbyggnaderna i stort sett den ursprungliga fasaden. De nya utrymmena bestod främst av bokmagasin och mot öster en forskarsal.

Med tiden blev trångboddheten åter akut och 1965 antogs arkitekten Carl Hampus Bergmans generalplan som innebar fem genomgripande ombyggnadsetapper. I stora drag gick planen ut på att öka magasinskapaciteten genom dubbling av befintliga hyllsystem och entresolering. Stora delar av de publika rummen byggdes om och läsesal och entréhall restaurerades. Den centralt placerade huvudtrappan revs och ersattes av en spiraltrappa väster om entrén. I den östra tillbyggnaden från 1920-talet fick forskarläsesalen ett bokgalleri, som en smäcker balkong som löper längs rummets väggar. I början av 1970-talet tillkom ett underjordiskt magasin, Annexet, norr om biblioteket, förbundet med bibliotekets huvudvåning via en glastäckt gång och ett hisstorn i betong.

Nästa större förändring genomfördes åren 1992–1997 då det underjordiska magasinet från 1970-talet byggdes om till hörsal, seminarierum och utställningslokaler efter ritningar av Jan Henriksson. Lokalerna förbands med biblioteket via en lång rak trappa täckt av en stor bågformad glaslanternin. Glasöverbyggnaden var ett tidigt svenskt exempel på så kallad ”structural glazing”. Konstruktionen, som introducerades i USA på 1970-talet, innebär att glas limmas på ett bakomliggande metallprofilsystem så att en till synes obruten glasyta skapas. Materialen i Annexet bestod annars till stor del av björkplywood och rå betong samt en utsmyckning av Nils G. Stenqvist, i kakel, som klädde den rundade hörsalens väggar.

I den ursprungliga huvudbyggnaden gjordes samtidigt andra förändringar, som ny tidskriftläsesal där visningssalen legat, ett nytt vindfång i vestibulen och ombyggnad av informationshallen. Här sattes också Harald Lyths konstnärligt utformade glasväggar upp för att dölja teknikutrymmen. Vid samma ombyggnad revs de ursprungliga magasinsvåningarnas bjälklag av stål och durkplåt samt hyllsystemen och ersattes av nya kontorsvåningar.

Åren 2011–2012 gjordes ytterligare en ombyggnad av samtliga våningsplan för att ge biblioteket bättre inomhusklimat, ny belysning och effektivare kontorsytor. I anslutning till entrén byggdes garderoben och intilliggande sal om. Även Annexet genomgick förändringar och fick läs- och studieplatser, forskarrum med mera. Trappans räcken av björkplywood byttes ut mot glas, och golven av björkplywood täcktes av färgstarka gummimattor, på plan 2 utlagda som fortsättning på ett tidigare, utvändigt konstverk av Einar Höste, se nedan. I övrigt är färgskalan återhållen med svart och vitt samt material som galvaniserat stål och vitbetsad ask.

Parken

Humlegården har existerat i omkring 400 år och är efter Kungsträdgården Stockholms äldst bevarade park. Parken anlades som en kunglig trädgård år 1619 på uppdrag av Gustav II Adolf. Den franske trädgårdsmästaren André Mollet tillskrivs 1650-talets renässanspark. Allmän park, det vill säga helt öppen för alla, har den varit sedan 1869. Fastigheten Kungliga Humlegården 1 upptar närmare en tredjedel av parken. När Kungliga biblioteket var uppfört omgestaltades parken på 1880-talet under ledning av stadsträdgårdsmästare Alfred Medin. Den fick då ett nytt, symmetriskt system av mjukt böjda gångvägar med planteringar framför allt utmed kanterna och vid gångarnas skärningspunkter. Barr- och lövträd hämtades från olika världsdelar för att skapa variation. Blommande buskar och blomrabatter planterades särskilt runt biblioteket och framför byggnaden anlades en fontändamm. Decennierna runt mitten av 1900-talet innebar flera förändringar, som förenkling av gångsystemen och igenläggning av dammen framför biblioteket. Det tredje historiska lagret är den omfattande omläggning som utfördes under ledning av

stadsträdgårdsmästaren Holger Blom. Omläggningen av parken genomfördes i Stockholmskolans anda. Parken blev en plats för friluftskreation och samling och den södra entrén försågs med en kiosk och uteservering, och mot Engelbrektsplan anlades sittplatser omgivna av stenmurar. Vid Engelbrektsplan finns även ett ventilationstorn i kopparplåt som är förbundet med en numera igenlagd transporttunnel från 1970-talets sprängningar för berggrumsmagasinen.

När Kungliga biblioteket byggdes till på 1990-talet förändrades parkområdet närmast byggnaden i samarbete med konstnärerna Einar Höste och Sivert Lindblom. På entrésidan byggdes en låg granitmur med sittplatser och avenbokshäckar som ramade in förplatsen. Här placerades Lindbloms urnor och klot av brons. Mot norr skapade Höste ”XYZ”, ett stort koordinatsystem av gatsten i marken med stolpar av cortenstål i kryssen samt terrasserings försedda med vegetation. Sedan 2013 fortsätter konstverket in i Annexet i form av golvet nya beklädnad av gummitattor i röda nyanser på plan 2.

Förutom Sivert Lindbloms och Einar Höstes konstverk finns två byster som föreställer Anders Fryxell respektive Peter Wieselgren, uppsatta 1910, samt Martin Holmgrens ”Isobartema” från 1970. År 2010 sattes även Peter Lindes staty av Hjalmar Söderberg upp. Dessa ägs och förvaltas av Stockholms stad.

Beskrivning av byggnadsminnet

Byggnaden

Huvuddelen av byggnaden är uppförd på 1870-talet i två våningar med hög granitsockel och ett framskjutet mittparti och något lägre, långsträckta sidopartier. Kortsidorna har varsin tillbyggnad från 1920-talet. Den välbevarade exteriören i nyrenässansstil har putsade och rusticerade fasader samt flackt, plåttäckt tak med kraftig takfotslist som vilar på konsoler. Den höga portalen av grå Stockholmsgranit är försedd med stora, äldre kopparklädda ytterportar. Fönstren är stickbågiga och har ramverk och spröjsar av järn bevarade både från 1870- och 1920-talet.

Invändigt är större delen av den ursprungliga takstolskonstruktionen av gjutjärn bevarad, medan 1920-talets tillbyggnader har en takkonstruktion av trä. Av rumsinteriörerna är framför allt entréhallen och stora läsesalen (rum 1519 och 1527 i 2017 års vårdprogram) på plan 5, huvudvåningen, välbevarade från 1870-talet med rumsvolymer, bärande pelarkonstruktioner och dekorativt måleri. Den ursprungliga visningssalens dekorationsmålade tak finns kvar i fragmentariskt skick på plan 6 (rum 1659–1696) men är i dag dolt av ett modernt undertak. Sannolikt finns dolt måleri även i andra delar av byggnaden.

Den ursprungliga bärande konstruktionen och utformningen med valv burna av gjutjärnspelare kan upplevas till exempel i västra delen på plan 6, nuvarande specialläsesalen samt kart- och handskriftssamlingen (rum 1633 och 1631). Här finns också i riksbibliotekariens rum (1647) ett pelarkapitel med djurhuvuden som symboliserar de fyra evangelisterna. Av det ursprungliga hyllsystemet i magasinen är i dag endast en liten rest bevarad i dokumentationssyfte på plan 8 i östra delen.

Senare tiders förändringar är i hög grad avläsbara genom att de oftast utförts i sin tids stil och med sin tids material. Nuvarande forskarläsesalen (rum 1537) i den östliga tillbyggnaden har delvis kvar inredning från 1920-talet, som pelare och fönstersmygpaneler klädda med björkfaner.

Mot norr ansluter sentida utbyggnader för teknik och godsmottagning samt det så kallade Annexet från 1990-talet med sin glasade överbyggnad. Annexets utrymmen under mark har delvis kvar sin utformning från byggnadstiden med bland annat blottade betongytor, hörsal och flera, både dåtida och senare tillkomna, konstverk.

Parken

Parken har en stomme och ett mjukt svängande gångsystem med stora parkträd av varierade arter från 1880-talet. Planformen är symmetriskt utlagd med breda kurviga gångvägar, organiska formade gräsytor och träd i täta grupper vilka formerar parkrummen. Träden som tillkom vid omdaning i slutet av 1800-talet planterades efter den romantiska 1800-tals parkens schema med förtätade trädgrupper i vägkorsningar. Många av korsningarna förändrades eller försvann vid moderniseringen av gångsystemet i mitten av 1900-talet. De nya korsningarna saknar därför ofta den ursprungligen karaktären. Byggnadens förlängning på 1920-talet har också haft en inverkan på vägnätet. Parkens trädbestånd har minskat sedan mitten av 1900-talet och karaktären av byggnad omgiven av lummig park har försvagats. Södra entrén med dess kiosk och uteservering samt muromgärdade sittplatser mot Engelbrektsplan tillkom på 1960-talet. Planteringar med rododendron och oxbär är från samma tid. I samband med 1990-talets ombyggnad fick den yttre miljön en ny dignitet genom konstnärlig bearbetning av konstnärerna Sivert Lindblom och Einar Höste. Den södra entrésidan försågs ned en bågformad granitmur som ramar in förplatsen med öppningar för gångvägarna och sittgradänger mot parken. På murens krön växer avenbokshäckar. Murens östra sida avslutas med en rundel och ett stort klot av granit. Öppningarna i muren kantas av totalt fyra svarvade urnor i brons. På norra sidan av biblioteksbyggnaden finns en utbyggnad i form av en lanternin eller ett ljusschakt som sträcker sig ut i parken och förbinder KB med de nya berggrummen. Lanterninen omges av ett konstverk i form av ett Rutnät som är indelat i rutor eller terrasser i olika marknivåer. I skärningspunkterna står stolpar av cortenstål. I rutorna finns gräs och planteringar. Från början anlades sedummatta i några av rutorna men ersattes senare av marktäckande perenner.